

Élni a hagyománnyal

KISS ANNÁRÓL

Azt hiszem, Kiss Anna az első a magyar költészet történetében, akinek verseiben a népiesség nem program, hanem önkifejezés, természetes megvalósulás — anélkül, hogy naiv művész volna. A paraszti műveltségnek olyan tartalékaiból merít, melyekhez hasonlólt előtte irodalmunk legföljebb itt-ott a próza műfajában, vagy Illyés Gyula és Tamási Áron farce-jellegű színpadi játékaiban használt föl. A lírában hozzá hasonló közvetlenséggel és következetességgel talán csak Sinka István emelte műköltészetébe a sokévszázados népi kultúra hagyatékát; de míg Sinka inkább személységmítoszt teremtett belőle, addig Kiss Anna meseszerűségében is realiztikus életformát és észjárást honosított meg munkáiban, úgy, hogy ez az ő legszemélyesebb észjárása, mégis minden pontján egy évezredek kultúrához kapcsolódik. Nem *ötvözi* a folklórt és napjaink modern műköltészetének valamely irányzatát (például a szürrealizmust, mely másod-, sőt harmadvirágzását éli), hanem minden eddiginél tárgyiasabb és — az ellentmondás csak látszólagos — személyesebb változatát adja a népiességnek. Nem hajszol egy előre elgondolt költőszerepet, hanem keresetlenül mutatja föl, ami az övé, egyszersmind az egész nép lassankint feledésbe merülő öröksége. Nem állítja szembe haragos prófétaként a régít az újjal, még nosztalgiát is ritkán éreztet; magától értetődő mozdulattal tárja elénk az egykori, veszendő teljességet, mely benne, különös szerencse folytán, ép maradt. Az újratereztett, vagy inkább magával hozott harmonikus világképet nem szegezi szembe a mai világ gyarlóságaival, átmenetiségével, nem akar felrázni, megszegyeníteni, fennsőbbiséget hirdetni az egyszerűség vagy a patinás befejezettség nevében; művei legföljebb az olvasói élmény kísérőjelenségeiként hatnak így, szemben az akarati mozzanatot előtérbe állító irányzatokkal, például a romantika bizonyos fajtáival, melyek imperativusza meggyőzésünkre törekszik. Zárt, realiztikus, bohókás-tündéries mesevilága különb a mienknél, a valóságosnál, melyet naponta elrontunk, s amelynek jobbítására oly sokszor alkalmatlannak bizonyulunk, mégis megajándékoz azzal az érzéssel s tudattal, hogy az ő világa mindnyájunkban jelen van, akkor is, ha eddig nem vetünk róla tudomást. A mindenkiben élő gyerekekről van szó. A gyerekvilág teljessége más, mint ami a felnőttek tudatában él: szabadsága tágasabb, korlátatlanabb, védettsége viszont zártabb és törékenységében is biztonságosabb. A gyermeki képzelet nemcsak a saját méreteire alkalmazott világot épít, mint az ókor templomrakói, hanem pillanatnyi szükségletei, ha úgy tetszik, szeszélyei szerint változtatja mértékét, hasonlóan, mint akik a görög mitológia isteneit, e felnagyított embereket költötték.

Ha azt mondom a gyerekeknek: Óperencia, nemcsak a távolságot kapja kezébe, „mint üveggolyót”, hanem arra is képes, hogy önmagát óceánokon keresztülállából óriásnak gondolja, mint a János vitéz óriását. Ilyesféle alapon játszódhat le Kiss Anna néhány oldalnyi költeményében a világ teremtése, a bábosbódé kelléktárában válogató, zsémbes Teremtővel, viháncoló ördögökkel, s a gyanútlan első emberpárral, akikkel nem „Az ember tragédiája”, hanem „az ember komédiája” kezdődik el. És így lehet egy réztányérból Nap, a pont-pont vesszővel ellátott tojásokból pedig fejek.

E szeretnivalóan bensőséges világ azokat a „jóféle” démoni erőket sem rekeszti ki magából, melyek minden egészséges gyerek lelkületében föllelhetők. A gyerekek — érdekes módon az értelmesek, életrevalók és jóérzésűek — gyakran igen csúfon-

dárosak, fékezhetetlenek, szabadszájúak. Megmarják egymást, hogy aztán simogathassanak, vagy élvezhessék a békekötés kis katarzisait. Kiss Anna verseiben sokszor találkozunk gonoszok, komiszkodó figurákkal, trágárkodókkal, botrányhősökkel, mihasznákkal, szélölökkel. Olyan emberek, vagy emberi módon viselkedő lények — rókák, ördögök, kutyák, virágok —, akik természetükhöz híven viselkednek: öntörvényűek. Maradéktalanul azonosak önmagukkal, ezért a teljességet éreztetik, s rosszasságaik ellenére sem kártékonyak vagy veszélyesek. Igazában ők éreztetik Kiss Anna költészetében, hogy ebben a világban béke uralkodik. Persze, hogy ez megkreált világ, a valóságostól elütő. A Gross Arnold grafikáihoz hasonló zsúfoltsággal benépesített színhelyeken, a középkoriasan rajzolt — vagy utopisztikus — városkákban, falusi vásárokra, búcsúkra, fonókra, ünnepi játékokra emlékeztető összefüggéseken, szinte minden egyes figura úgy él, beszél, viselkedik, hogy belőlük a költő színes egyéniségének valamelyik alkotó részét, árnyalatát ismerhetjük meg, rokonságos ellenszenvet, egész kedélyvilágát.

Első kötete többet árul el személyes életútjáról, a vándorévek megpróbáltatásairól, mint a második, de mindemellett a *Fabábu* verseinek olvastán már gyakran láthattuk a *független szemlélő* helyzetében. „Egyik ember házat épít abból, hogy nem gondolkodik, a másik ül a parton, és nézi ezeket a házakat” — a „nem gondolkodásból” házat építőkkel szemben ő a szemlélőt, ezt a távolságtartót, nem felháborodót, de önmagát az erkölcstelenségeken egyértelműen kívülre helyezőt vállalja. Ez a *szemlélődés* érlelődött a második kötetben *szemléletté*. Megtalálta azokat a visszacsatolási pontokat, ahol az ő kreált világa nemzeti történelmükhöz kapcsolódik. Például: „(..) elbitangolt vagonok jönnek teli sapkarózsával. / Villámfa cserdül. / Tűzfa, élet fája. / kilencmillió marék földre jeges eső zuhog” (*Szentek, molnárok s egyebek*). Tragikusan végződött forradalmainkra utaló képe igazi litalalát. Játékos paradoxonai mélyértelműek, elgondolkoztatóak már az első kötetben is: „Csak a szerelem olyan, mint a forrás: / Magad nem látod benne, / Tiszta az.”

Ennek a különösen karakterisztikus költőgyéniségnek egyik legjellemzőbb sajátossága a csillogó humor. „Külföldi tudósítónk jelenti: Kikerics ha feltúrja a földet, kösd batyuba a göncöket, tavasz van, a bodza mindent tud, számártövisben soha nincs hiány” — itt a parasztkalendáriumok szellemében mond tréfás intelmet. Másutt így játszatja egybe a növények világát a modern hírközlés világával: „Hazai híreink: Gázolt a közismert kamillavirág”. És ki ne venné észre ebben a tréfás mesebetétben a mai vonatkozást: „Üborkafák. Kivágatta a város, hogy, hogy sem, újranőttek”. Szükségtelen volna például „szamárlétrára” fordítanom az „üborkafák”. Humora nemcsak a vidám, csavaros eszű célzásaiban, a kópéságokban és nevetetően bumfordi részletekben van, hanem egész szemléletmódjában érzékelhető (noha vannak súlyosan komoly megnyilatkozásai). A világ lekicsinyítése, az ellentétek, tragédiák tompítása, a konfliktusok gyermeki vagy mesés megszelídítése, egész költői világának stilizáltságát meghatározza.

Hogy a népkultúra eleve adottság számára, bizonyítja az első kötet — például az *Egyszer-volt falu* ciklusával, mely „versciklusnak” aligha nevezhető, mikroszociográfiának inkább, de költészetnek mindenképpen. Realisztikus leírásai csak néhány ponton váltanak át babonásan szürrealisztikus hangulatra; kezdése például a magyar — alföldi — települések pontos megjelenítéseként hat: „Falu a sziken. / Egyik végén a temető, másik végén vályogvető gödör, úgy sorjázna a házak, mint a kukoricaszem”, és a mondat folytatása, ha csak játékosan is, a mítosz irányába mozdul el: „hogy a falu két vége össze ne érjen”.

A népkultúra, melybe Kiss Anna szinte „beleszületett”, olyan adottság számára, melyet tudatosan szélesít, s egyre gyakrabban találja meg párhuzamait más népek folklórával, művelődési hagyományaival. Hogyne fogadnánk hát költészetét megkülönböztetett figyelemmel, olyan időszakban, amikor a népkultúra sorsa — a határainkon belüli kulturális intézmények új és új kampányai, sőt divatjai ellenére — egyáltalán nem mondható megnyugtatónak.

Több mint harmincöt évvel ezelőtt írta Németh László: „Néprajzosaink mind

azzal ragadnak fegyvert, fényképezőgépet és fonográfot, hogy ez az utolsó pillanat (...) Úgy érezzük s ez elég ok: ami veszni készül, menteni, az emberiség emlékeztetője. A népkultúra emlékeit azonban nemcsak múzeumokban lehet összegyűjteni, van egy belső gyűjtés, szervezettebb leltározás: magunkban, műveinkben (...) Nálunk a paraszti kultúra jutott most el a teremtő haldoklás szakaszába. Mielőtt az új, akár nagyvárosi, akár szocialista világnak végleg megadja magát, nem természetes-e, hogy törvényeit megégszer átpillantja, hogy ami elmúlik, mint élet, mint alkotás hasson múlhatatlanul.”

A háború és az új társadalom alakításának láza, majd kulturális életünk évekig tartó megmerevedése tizenöt-húsz évvel késleltette ennek a programnak a megvalósítását. A néprajztudomány és a népi ihletésű művészet fejlődése, s nagyraott tekintélye nyomán a folklórnak a hatvanas évek óta sokkal mélyebb rétegei ismerhetők fel a különböző műfajokban, mint Németh László megállapítása idején. Mégis úgy érzem, a megelégedettség kényelme nem volna indokolt a jelen helyzetben, a vitathatatlan eredmények birtokában sem. A népi közösségek felbomlásának gyors üteméhez képest nem fejlődik megfelelő arányban a hagyaték átmentése az úgynevezett magaskultúrába és mindennapjainkba, úgy, ahogy a modern, városiasodó életforma keretei között ez egyáltalán elképzelhető. S itt nemcsak művészetről, műveltségről, hanem többről: kultúráról van szó, szokásokról, erkölcsökről, közösségi szellemről, az egyén tartásáról és egyebekről is. Sárközi György 1935-ben írott szavai lelkiismeret-ébresztően visszhangoznak a mai értelmiségi tudatában: „Nagyon sokan élnek a magyar fővárosban olyanok, akiknek életútja a faluból kanyarodott be a pesti uccákba, s itt sem jampecekké nem vedlettek át, sem faluságukat nem akarják csupán zergetollas kalapjukban őrizni, hanem szívük és elméjük visszajár a népi világba. De sokan vannak a bérházak szülőttei közt is földrajzilag és lelkileg tágabb szemhatáruak, akik nem bírják elviselni a nagyvárosi szellemiség magabazárt dolyfét (...), s munkájuk, életük értelmét a nemzeti élet teljességébe állítva tudják csak elképzelni.” Ez a művelődési egységfrontprogram vajon kiteljesíthető-e még, az utóbbi negyven év hátráltató történelmi és kulturális fejleményeinek gyászos ismeretében? — Rajtunk áll vagy rajtunk múlik. Amikor Erdei Ferenc a „nem lenni parasztnak” programot hirdeti meg volt osztályosainak, nem a parasztkultúra eltemetését sürgeti, akkor sem, ha a társadalmi forradalom szándéka természetes türelmetlenséggel tölti el. A falusi élet zártságát, szegénységét, maradiságát, „bornirtságát” akarja megszüntetni, a városi és a falusi ember egyenlőtlenségét. Ha azonban a városi ember „nyitottabb”, akkor miért is ne fogadná be mindazt az értéket, amit a „törekeny falvak” megőriztek magukban?

A művelődéstörténeti általánosságok mezejéről ideje visszatérnem azokra a műfaji kérdésekre, melyek vizsgálatából — remélem — kitűnhet: a költő nemcsak a műköltészetben újszerű ihletésével, nemcsak különös egyéniségével, eszjárásával és humorával, hanem formateremtő készségével is újat hozott a magyar lírába.

Első jelentkezéseinek idején — a hetvenes évtized elején — bevallom, nem lát szott még számomra határozottan: vajon a szó aggályosan felfogott műfaji értelmében költészettel van-e dolgom, vagy csupán egy egészen ritka érzékenységu gyűjtővel, aki lírának álcázva mutatja föl eredeti folklorisztikai tudását. Ami költői, nem föltétlenül költészet egyben. Baudelaire szerint e két dolognak éppenséggel semmi köze egymáshoz; József Attila is hasonlóképpen nyilatkozott. A tételt megfordítva: a költészet sem föltétlenül „költői”. Vas István szerint a költészet mindig váratlanul jön. Hogy is van ez Kiss Annánál?

Első kötetéről írott kritikámban — sokkalta kezdőbb kritikusként, mint amennyire ő kezdő költő volt — fotóművészhez hasonlítottam, aki a természettől készen kapott ritka szépséget megörökíti, artisztikus keretbe foglalja. Vagyis: a „költőit” keresi, de még nem *költészetet* teremt. Ilyen munkáira gondolok: „Ezerjófú: ezerféle nyavalyára, / füvek királyasszonya / Menta: mindig feledésre, asszonyoknak orvosa / Kakukkfú: a szerelemre / Fehérmályva: bába-gond / Sziki fú: többnapos sebre” — és így tovább — majd így zárja a füvesasszonyi tudományok felsorolását: „Sárak,

Zsuzsannák, Erzsébetek: / Hajdani füvet tudó / Mostani füvek". Más példa: „Álmatlan bokor: félelem / Béka a szíven: ártás / Olomfejtő madár: bánat / Sárkányt látni: csend" stb.; a felsorolás alig észrevehetően, de egyre fokozódik, s az utolsó álomfejtő sor végső poénként zárja a verset: „Törött tál: legmagasabb ágon / aranyalmába írva neved" — az álomfejtő szöveg azért „költői" önmagában, mert az álomképeket szükségképpen meghagyja homályukban és bizonytalanságukban, hogy a „megfejtést" sejtetéssel intézze el. Mindez a műköltészet szempontjából, úgy érzem, inkább nyersanyag, mint feldolgozás.

Költészetének fordulópontját ott érzékelem, ahol a készen kapott örökséget egyéniségén keresztülbocsátva, új dimenzióba állítva tárja elénk. A külső formára nézve, a prózavers és a dramatizált szöveg keretében valósítja meg újabb törekvéseit. A „prózavers" a mese valamilyen változata, a dramatizált szöveg pedig — mint Radnóti Sándor állapította meg régebbi, Tiszatáj-beli tanulmányában — olyan kompozíció, amelyben a szereposztás és a szerzői utasítás a lírai mű szerves alkotóelemévé lényegül át; a kritikus joggal nevezte ezeket a munkákat „pszeudo-drámáknak". De nem minden esetben. Néhol egyértelműen vásári bohózatot, bábjátékot, földézett népi játékot ad, láthatóan előadásra szántat. S ha előadják a művet, a forgatókönyv minden eleme — a használati utasításokkal együtt — nem érvényesülhet a műalkotás szövegelemeként. De a *Teremtés* drámai miniatűrjét például csak nyomtatásban szemlélve fogadhatjuk be teljességgel: a szöveggép életfát ábrázol. Jelenetei hol vidám rögtönzésnek, hol gyermeki felelgetősnek érződnek. De mintha nem az volna Kiss Anna elsődleges célja, hogy munkáját valamilyen műfaj szabályzatához igazítsa, mintha semmiféle „célja" nem volna vele egyéb, mint az, hogy kitöltse a saját hajlamát a játékra, saját kedvét egy elképzelt világ megteremtésére, s ezt a lelki szabadságát megossza velünk.

Irodalmunkban nem Kiss Anna az egyetlen, aki „különbejاراتú" világot varázsol magának, s azoknak a gyerekeknek és gyermekeké átalakulni képes felnőtteknek, akik szívesen vele tartanak játékkországába. Kortársai közül elsőül Tandori Dezsőt említeném, dialektikusan kiegészítő művészekonaként. A nagy különbség — amiért épp olyan ellentétei egymásnak, mint kiegészítői — az, hogy Tandori részben a hétköznapi környezetére (az otthonra, író- és műfordító-műhelyére) alapozza képzeletvilágát, Kiss Anna pedig egy egykor volt, s ma már csak maradványaiban létező közösségi kultúra hagyatékára építi a magát — mesteremberek, parasztok, javasasszonyok, vásári komédiások kivesző nyelvére, stílusára.

Van, aki szembenéz a valódi világ dolgaival, s így formál költészetet; ők egy másikat, lakhatóbbat teremtenek a valóságos helyett.

CSÜRÖS MIKLÓS

Tandori Dezső: Még így sem

Tandori költészete egyszerre mutatkozik talányosan ígéretesnek és sokakat botránkoztatónak, egyszerre látszik kiutat mutatni a modern líra egyik-másik folyondáros problémájából és táplál kételyt a megoldás illúziójával szemben. Hatását, föl-szabadító vagy megkötő példáját olyan idősebb és ifjabb költőtársain sem nehéz kimutatni, akik lényeges kérdésekben határolják el magukat programjától; megannyi vers (s néhány fontos megállapításokat tartalmazó költői, írói, kritikai esszé) tanús-kodik gondolatainak kihívó, alapkérdéseket végiggondoltató jellegzetességéről, arról az akár vonzó, akár taszító erőről, amely szívósan rákényszeríti magát a befogadóra